

BÖLÜM 2

IRAK SELÇUKLULARININ SON SULTANLARININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ¹

Pınar KAYA TAN²

GİRİŞ

Tarihî seyir içerisinde Selçuklu hanedan mensupları tarafından kurulan bir takım devletler olmuştur. Irak Selçuklu Devleti (511-590/1118-1194) bu şekilde teşekkül eden devletlerden biridir. Büyük Selçuklu coğrafyasının batısında Hemedan merkezli olarak hüküm süren Irak Selçukluları aynı zamanda Büyük Selçukluların Orta ve Batı İran topraklarında devamı niteliğindeki son Selçuklu Devleti özelliğini taşımaktadır. Daha ziyade Büyük Selçukluların kudretli sultanı Muhammed Tapar'ın (498-511/1105-1118) oğulları ve torunlarının hükümlerinde uzun bir süre İrandaki Selçuklu varlığını devam ettiren devletin son sultanları ise Arslanşah b. I. Tuğrul (556-571/1161-1176) ve II. Tuğrul b. Arslanşah (571-590/1176-1194) olmuştur. Bu çalışmada Irak Selçuklularının son hükümdarlarının siyasi faaliyetleri ve gerçekleştirdikleri iç ve dış mücadelelerinden ziyade onların karakteristik özellikleri, yetenek ve ilgi alanları, sosyal hayatları üzerinde durulmuştur. Hükümdarların tarihî şahsiyetlerinin yanı sıra kişisel özellikleri incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece döneme etki eden Selçuklu sultanlarına haiz nitelikler tespit edilerek onların yaşayış biçimlerine bir nebze de olsa ışık tutulacaktır.

SULTAN ARSLANŞAH B. I. TUĞRUL'UN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİNE DAİR KAYNAKLARIN VERDİĞİ BİLGİLER VE TESPİTLER

Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. I. Tuğrul iyi huylu, gayret ve hamiyet sahibi, utanç mizaçlı bir hükümdardı. Geç öfkelenir ve karşısındaki hatalı kişileri çabucak affederdi. Hatta rivayete göre hizmetindeki hiçbir görevli ondan cefa yada kötülük görmemiş, istek sahibi olan hiç kimse onun dilinden hayır sözünü duymamış, hiçbir suçlu da sultan tarafından azarlanmamıştı.³ Sultan Arslanşah ve her daim sultanın

¹ Bu çalışma Pınar Kaya tarafından Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2017 yılında tamamlanmış olan *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi* (1161-1194) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi AD., pinarkaya@klu.edu.tr

³ Zahirüddin-i Nisâbüri, 2004: 104; Râvendî, 1999, II: 269; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 245; el-Yezdî, 1909: 147.

yanında bulunan üvey babası ve atabegi Şemseddin İldenize (ö. 571/1175) zaman zaman muhalefet eden, devrin kudretli emirlerinden Emir İnanç bile Sultan Arslanşah'ın merhameti ve yüce gönüllülüğü sebebiyle gerçekleştirdiğı isyan teşebbüsünün ardından bizzat sultana sığınarak af dilemeyi düşünmüştü (el-Yezdi, 1909: 160).

Kaynaklarda Sultan Arslanşah'ın karakteristik özellikleri sıralanırken bilhassa üzerinde durulan hususlardan birisi onun adalet anlayışı ve adalete verdiğı ehemmiyet üzerine olmuştur. Buna göre; Sultan Arslanşah adaleti tesis etmeye ve ülkesinde yaymaya büyük özen göstermiş; ayrıca suç işleyenlere karşı da oldukça merhametli ve affedici yaklaşmıştı. Bir kişi suç işlediğinde sultan, Kur'an-ı Kerim'den ayetleri örnek göstererek o kişiyi bağışlamayı tercih ederdi (el-Yezdi, 1909: 147-148; Kaya, 2017: 86). Ortaçağ tarihçilerinden Râvendî, (ö. 603/1207'den sonra) "O *cihân sahibinin adaletinin nuru ile yeryüzü güzellikle dolmuştu*" demiştir (Râvendî, 1999, II: 338). Ayrıca yine Râvendî'nin kayıtlarına göre Sultan Arslanşah devrinde; "*Halk adalet ve iyi muamele gölgesi altında rahata kavuştu ve saltanat tahtı Arslan ile bezendi. O, adalet ve ihsanı ile cihanı elinde tutuyordu*" (Râvendî, 1999, II: 273) ibaresi yer almaktadır.

Sultan Arslanşah'ın belirgin vasıfları arasında yumuşak mizacı, ağırbaşlılığı, sükûneti, sakin duruşu, soğukkanlılığı ve sabrı yer almaktadır.⁴ Onun kerem ve mürüvvet sahibi oluşu da vurgulanmıştır (Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedâni, 2010: 245). Sultan Arslanşah aynı zamanda eli açık, son derece cömert bir sultandı.⁵ İranlı tarihçilerden Şebânkâreî (ö. 759/1358 [?]), onun en önemli özelliğinin cömertlik olduğunu vurgulamış; hiçbir ihtiyaç sahibinin onun kapısından eli boş dönmediğini belirtmiştir (Şebânkâreî, 1376 hş: 119). Bununla birlikte Sultan Arslanşah'ın zaman zaman hesapsızca para harcadığı da kaynaklarda zikredilmiştir. Rivayete göre sultan bir gece içtiğı içkinin de etkisiyle hazinesinde ne var ne yoksa bağışlamış; atabegi İldeniz de bunu duyar duymaz harcanılanların hepsini geri alarak; "*Parayı ihtiyaç dışı şeylere sarf edersen aynı şekilde lüzumsuz yere para toplamak zorunda kalırsın ve böylece halka zulmetmiş olursun!*" şeklinde sultana nasihatte bulunmuştu (İbnü'l-Esir, 1987, XI: 312).

Sultan Arslanşah bütün ikazlara rağmen devlet ekonomisini zora sokacak derecede gösterişli harcamalarda bulunmaktan vazgeçmiyordu. Bir bayram günü Sultan Arslanşah'ın geçtiğı merasimde o dönemde ipekli kumaşlar çok pahalı olmasına rağmen çeşit çeşit ipekli elbiseler giymiş yedi bin süvarinin sultanın arkasında olduğı rivayet edilmiştir (Devletşah-ı Semerkandî, 2011: 134; Kaya, 2017: 188). Ayrıca sultanın gelir, masraf işlerinden, hazineye malların kaydından yeterince anlamadığı ve bu gibi hususların teftiş ve araştırılmasında kimi zaman

⁴ Zahirüddin-i Nisâbüri, 2004: 104; Râvendî, 1999, II: 269; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedâni, 2010: 245; Mirhând, 1339 hş., IV: 338; Hândmîr, 1353 hş., II: 529.

⁵ Zahirüddin-i Nisâbüri, 2004: 104; Râvendî, 1999, II: 269; el-Yezdi, 1999: 147; Hândmîr, 1353 hş., II: 529.

ihmâlkâr davranarak gevşeklik gösterdiği de zikredilmiştir (Râvendî, 1999, II: 269; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 245). Sultan Arslanşah her ne kadar yakınlarına ve halka oldukça cömert davranmış olsa da görüldüğü üzere bu eli açıklığı ve gösterişi, görkemli merasimleri sevmesi zaman zaman devlet ekonomisine zarar verici boyutlara ulaşabiliyordu. Bu noktada da Şemseddin İldeniz gibi devlet işlerine tamamen hâkim bir atabeginin olması Irak Selçuklu Devleti'nin ciddî ekonomik yaralar almasına engel oluyordu.

Sultan Arslanşah'ın Selçuklu sultanları arasında en göze çarpan farklı özelliklerinden birisi de şüphesiz giyim kuşama göstermiş olduğu özendi. Sultan, kıyafetlerinde gösterişli canlı renklere ve çeşitliğe son derece düşküdü. Sultan Arslanşah zamanında kıymetli elbiseler, renkli giyecekler, Hatâyî, ağır altın işlemeliler kıymet ve revaç buldu. Onun giydiği derecede abartılı ve süslü elbiseleri hiçbir sultan giymemiş ve yine onun kadar çok giysiyi hiçbir sultan bağışlamamıştı.⁶ Işıltılı kıyafetleri, süslemeli şalları, ipekli kumaşları kıyafetlerinde sıklıkla kullanırdı. Ayrıca Çin ve diğer ülkelerden ithal edilen kumaşları ve elbiseleri satın alırdı (Chitsaz, 1389 hş.: 252).

Sultan Arslanşah b. I. Tuğrul zevk ve sefayı da oldukça severdi. Onun döneminde saraydaki kabul törenlerinin, av merasimlerinin, şair ve çalgıcılarla süslenen eğlence meclislerinin intizam ve azameti de kaynaklarda zikredilmiştir (Râvendî, 1999, II: 286). Hatta sultanın tıpkı kıyafetlerinde olduğu gibi sofrasında da abartıyı ve gösterişi sevdiği vurgulanmıştır (el-Yezdî, 1999: 148). Bununla beraber onun hoşluğun en yüksek seviyede olduğu eğlence meclisinde hiçbir zaman hadini aşan, boş gereksiz laflar eden, kötü ve küfürlü sözler söyleyenler giremez, hiç kimse terbiye harici herhangi bir harekette bulunamazdı (Râvendî, 1999, II: 269; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 245). Sultan Arslanşah'ın her ne kadar eğlence dolu bir yaşama düşkün olsa da dostluk ilişkilerinde oldukça seçici hareket ettiği, sofrasını herkesle paylaşmadığı, çevresinde asla taşkınlık yapıcı şahsiyetlerin bulunmasına izin vermediği, iyi yetişmiş, temiz ahlâk sahibi kimselerle arkadaşlık kurmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Sultan Arslanşah'ın özel ilgi alanlarından bir tanesi de Selçuklu sultanlarının ekseriyetle meraklı ve ilgili oldukları av merasimleriydi.⁷ Sultan genellikle akşam ile kuşluk vaktinde avlanır; (Merçil, 2018: 142) yanında av köpekleri ve yırtıcı hayvanları bulunur, vaktinin büyük bir kısmını bunlarla geçirirdi. Hatta Sultan'ın her birinin boynunda altın tasmalar ve üstlerinde değerli kumaşlar bulunan dört yüz parsı olduğu rivayet edilirdi (Devletşah-ı Semerkandî, 2011: 134; Kaya, 2017: 86).

⁶ Zahîrüdî-i Nisâbüri, 2004: 104; Râvendî (1999, II: 269, 286) Sultan Arslanşah'ın giydiği kıymetli elbiselerin Selçukoğullarından hiç kimsede bulunmadığını rivayet etmiştir. Krş. Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 245; el-Yezdî, 1909: 148.

⁷ Selçuklu sultanlarının av merasimleri hakkında (bkz. Merçil, 2018: 136-146; Hacıgökmen, 2018: 325-339).

Mezkûr özelliklerinden sultanın dünya nimetlerinden faydalanmayı sevdiđi, rahatına dűşkűn olup yüksek zevk sahibi bir hűkűmdar olduđu anlařılmaktadır. Bununla birlikte Arslanřah'ın űlkesine hakiki mânada hűkűmran olan, sözü geçen bir sultan olamadıđı onun yerine kararları alan kiřinin atabegi řemseddin İldeniz olduđu görűlmektedir. Hatta tarihi İbnű'l-EsİR (ö. 630/1233) “*Sultan Arslanřah'ın Atabeg İldeniz'in yanında hiřbir hűkmű yoktu; sadece adı vardı ve kendisine verilen tahsisatı alırdı!*” ifadeleriyle bu durumu tavsif etmiřtir (İbnű'l-EsİR, 1987, XI: 312; krř. Ahmed b. Mahműd, 1977, II: 119).

Öte taraftan Sultan Arslanřah'ın atabeginin konumundan ve hareketlerinden rahatsızlık duyduđu, geri planda kalıřından dolayı zaman zaman hayıflanarak řikâyet ettiđi de kaynaklarda geçmektedir. Üvey babasının hazineyi istediđi řekilde tasarruf etmesinden dolayı Sultan Arslanřah annesine serzeniřte bulunduđunda annesi Műmine Hatun: “*Bu adama laf söyleme, bu kiři seni ileri çekti, hűkűmdarlıđı alıp sana verdi. Selçuklulardan ne kadar kimseler var ki, senden yařça büyük oldukları halde hapislerde kurtulmaktan űmitsiz bir řekilde yatmaktadırlar. Sen ise saltanat tahtında ve tam kudrettesin. Atabeg İldeniz ve iki ođlu sana hizmettedirler. Senin yolunda savařlar yapıyorlar. O, kendisini nice tehlikeli iřlere attı ve en güzel mallarını senin yoluna sarf etti. Kullarını senin dűřmanların ile yaptıđı savařlarda kaybetti. Seni tahta oturtuncaya kadar ne zahmetler, bela ve zorluklar çekti. Senin dűřmanlarına karřı durdu, sana muhalefet edenlerin boynunu vurdu. Bűtűn belaları o görűr, sen ise rahat ve refah içinde oturursun. řimdi ođul, onun yaptıđı iřlere karıřma ondan ötürű gam çekme, sana bir zarar gelmesinden korkma!*” řeklinde cevap vererek ođlunun içinde bulunduđu sıkıntılarını gidermeye çalıřırdı (el-Hűseyinű, 1943: 117; Ahmed b. Mahműd, 1977, II: 119-120).

SULTAN II. TUĞRUL B. ARSLANşAH'IN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİNE DAİR KAYNAKLARIN VERDİĞİ BİLGİLER VE TESPİTLER

Sultan Arslanřah'tan sonra tahta çıkan Sultan II. Tuđrul'un yařının küçük olması sebebiyle özellikle saltanatının ilk yıllarında halkın gözünde itibarının olmadıđı atabeglerin tahakkűmű altında iktidarını sürdürmeye çalıřtıđı anlařılmaktadır.⁸ Bununla birlikte zaman içerisinde belirgin vasıflarıyla dikkat çekmeye bařlamıř olan Sultan II. Tuđrul'un tarihű kaynaklara göre çeřitli alanlarda oldukça maharet sahibi ve yetenekli bir hűkűmdar olduđu görűlmektedir. II. Tuđrul iyi ata binen, mızrak atan ve ilaveten bűtűn harp silahlarını bařarılı řekilde kullanabilen bir hűkűmdardı (ZahİRűddİN-i NİSÁBŪRİ, 2004: 122; RÁVENDİ, 1999, II: 308; REřİDŪDDİN, Fazlulláh-ı Hemedâni, 2010: 264). Sultan II. Tuđrul'un savař meydanlarında kul-

⁸ ZahİRűddİN-i NİSÁBŪRİ, 2004: 120; Ahmed b. Mahműd, 1977, II: 123. Sultan II. Tuđrul döneminde Atabeg řemseddin İldeniz'in ođulları Atabeg Cihân Pehlivan (ö. 581/1186) ve Kızılarslan'ın (ö. 587/1191) sultan űzerinde tahakkűműnűn arttıđı görűlmektedir.

landığı oldukça ağır bir gürzünün olduğu da rivayet edilmiştir (Râvendî, 1999, II: 320; Şebânkâreî, 1376 hş: 121). Hatta Sultan II. Tuğrul, Hârizmşahların (490-628/1097-1231) ve Azerbaycan Atabegi Kutluğ İnanç Mahmûd'un (ö. 591/1195) muharebe etmek üzere yaklaştığını haber alınca askerlerini savaş düzenine koymuş; her zaman onunla övündüğü ağır gürzünü eline alarak ordusunun önünde Şâhnâme'nin⁹ şu beyitlerini okumuştur:

Kalabalık ordudan havaya toz duman yükselince kahramanlarımızın yüzleri sarardı. Ben ise, o bir darbede öldüren gürzü elime aldım.

Orduyu geride bırakıp,

Atımın üzerinde öyle bir kükredim ki, yeryüzü düşmanların ayakları altında değirmen taşı gibi dönmeye başladı!

(Cüveynî, 2013: 273; Hamdullah el-Müstevfi, 2018: 375; Şebânkâreî, 1376 hş.:121).

Sultanın savaşçılık vasıflarının belirgin derecede yüksek, kendisinin de askerî alanlarla yakinen ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca muhakkak ki fizikî olarak da oldukça kuvvetli ve sağlam yapıda oluşu ağır gürzünü taşımak ve kullanmaktan çekinmeyişinden anlaşılmaktadır.

Sultan II. Tuğrul'un belagat yönü de güçlü olup aynı zamanda iyi bir de hattattı. 577 yılında (1181-1182) güzel yazı yazmayı (hat) öğrenmek istediğinde Râvendî'nin dayısı olan hat ustası Zeyneddîn Mecdü'l-İslâm Mahmûd b. Muhammed b. Ali er-Râvendî'yi aratıp buldurarak ona üstadlık şerefini bahşetmiş ve ayrıca ondan özel olarak hat dersleri almıştı (Râvendî, 1999, I: 41-42; Kaya, 2017: 178-179). Zamanla hat sanatında ne derece ilerleme kaydettiği ise kendi el yazısıyla yazdığı bir küçük Kur'ân-ı Kerim'i hediye olarak Mâzenderan melikine göndermesinden (Râvendî, 1999, II: 328; Köymen, 1985: 232) anlaşılmaktadır.

Sultan aynı zamanda son derece cömert olup fakirleri korur, onlara bağışlarda bulunurdu; dostları ve ihtiyaç sahipleri onun lütuflarından yararlanırdı (Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 269; Hândmîr, 1353 hş., II: 531). Herkesle iyi ilişkiler tesis etmeye gayret gösteren, iyi ahlâklı, latif mizaçlı, fazilete ve edebe önem veren dürüst bir sultandı.¹⁰ Nitekim halkın da sultanı ne kadar sevdiği şu hadiseden anlaşılmaktadır: Ülkede iç karışıklıkların yağma ve talanın payitahtta yaşandığı sırada Hemedan'ın bir mahallesi çok zarar görmüştü. Bu yağmalanan mahallede edipler, âlimler ve şairlerle sohbetlere katılan Necmeddîn-i Dübeytî adlı bir kişi bulunmaktaydı. Ona Dübeytî denmesinin sebebi ikişer beyitten oluşan divanlar yazmasıydı. Yağma sırasında Necmeddîn-i Dübeytî'nin evi de tahrip edildi. Geride hiçbir malı kalmadı. Bir ömür boyu topladığı her şey götürülün-

⁹ Firdevsî'nin (ö. 411/1020[?]) meşhur manzum destanı hakkında bkz. Kanar, 2010, XXXVIII: 289-290.

¹⁰ Zahirüddîn-i Nisâbüri, 2004: 121-122; Hamdullah el-Müstevfi, 2018: 371; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II: 123-124; Hândmîr, 1353 hş., II: 532.

ce yoksulluk içine dūřtı. Râvendî bu durumu öğrenince Necmeddîn-i Dûbeytî ile görüşüp onun sultan hakkındaki düşüncelerini sordu. Necmeddîn-i Dûbeytî de: “Sultanın itaatsiz kulları yüzünden bu durumun yaşandığını, sultan hakkında herhangi bir kötü düşüncesinin olmadığını, eğer bu durum sultanın isteğiyle gerçekleşmişse de onun iradesini canından bile üstün tutacağını” söyledi. Râvendî'nin bu yaşananları kısa süre sonra Sultan II. Tuğrul'a iletmesi üzerine de II. Tuğrul; “Dûbeytî'nin mallarından bulunanların kendisine geri verilmesini kaybolanlara karşılık da hazineден iki misli ödeme yapılarak zararının telafi edilmesini” emretti (Râvendî, 1999, II: 318). Râvendî ayrıca Irak tarafında Sultan II. Tuğrul'u canından çok sevip ona dualar eden on binden fazla hayır ehli ve sanat erbabı olduğunu rivayet etmiştir (Râvendî, 1999, II: 327).

Son derece çeşitli alanlarda ilgi ve hünere sahip olan Sultan, ilmî açıdan da iyi yetişmiş, beğendiği güzel şiirleri toplayan, hatta kendisi de zaman zaman şiirler yazan, âlimler ve şairlerle dostluk kuran ve onları himaye eden hükümdarlardan-
dı.¹¹ Yazmış olduğu şiirlerden bir tanesi şu şekildedir:

*Dün böyle bir kavuşmayla cana can kattın;
Bugün böyle bir ayrılıkla âlemi yaktın.
Ne yazık ki zaman ömür defterime,
Onu da bir gün bunu da bir gün yazıyor!¹²*

Sultan II. Tuğrul ilim erbabına ve şairlere oldukça yüklü meblağlarda bağış-
larda bulunmayı ihmal etmezdi. Bir gün İsfahan'da Sultan II. Tuğrul'un kapısında nevbet¹³ çalmışlardı. Devrin önemli şairlerinden Zâhir-i Fâryâbî (ö. 598/1201) do-
ğaçlama olarak şu rubaiyi söylemişti:

*Ey senin nevbetin feleği çoktan aştı;
Senin nevbetin olmadan âlem nefessiz kalsın!
Senin nevbetinin sesi herkese ulaşsın;
Fakat senden başkasına nevbet ulaşmasın!*

Sultan bu dizeler üzerine İsfahan'ın malını caize olarak şaire bağışlayarak onu mükâfatlandırmıştı (Hamdullah el-Müstevfî, 2018: 371). Benzer şekilde ertesi gün bir terzi sultanın huzurunda onun için elbise biçiyordu. Zâhir-i Fâryâbî yine irticalen bir rubai söyleyince sultan o gün biçilmiş olan her elbiseyi şaire bağışla-
mıştı (Hamdullah el-Müstevfî, 2018: 371; Merçil, 2011: 273-274).

¹¹ Avfî, 1906, I: 41-42; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, 2010: 264; Hamdullah el-Müstevfî, 2018: 371; el-Yezdî, 1909: 163-164; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II: 124; Hândmîr, 1353 hş., II: 531. Sultan II. Tuğrul'un yazmış olduğu şiirler hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Özgüdenli, 2014: 39-67.

¹² Hamdullah el-Müstevfî, 2018: 371; Mîrhând, 1339 hş., IV: 342; Hândmîr, 1353 hş., II: 532; Özgüdenli, 2014: 52.

¹³ Türk-İslâm devletlerinde hâkimiyet âlâmetlerinden olan nevbet, hükümdarın sarayının ya da otağının önün-
de askerî bando takımının çaldığı musikidir. Bkz. Özaydın, 2007, XXXIII: 38-41.

Sultan II. Tuğrul ilim erbabı ve şairlerle olduğu kadar din adamlarıyla da sohbet etmeyi çok severdi. şeyhülişlâm Zahirüddîn-i Belhî döneminin takva sahibi dindarlığıyla meşhur şeyhlerinden idi. Sultan akşamları şeyhle görüşür, devlet ve din işleri hakkında onunla istişarelerde bulunurdu (Râvendî, 1999, II: 322; el-Yezdi, 1909: 164; Mîrhând, 1339 hş., IV: 342-344).

Sultan II. Tuğrul'un bilhassa saltanatının son yıllarında rehavete kapıldığı zamanını işret ve eğlence ile geçirdiği de rivayet edilmiştir. Hârizmşahların askerî kuvvetlerinin ülkesine geliş haberleri yayıldığında ise devlet erkânı sultan ile yazışmaya başlamış fakat sultan işret sebebiyle hadiselerle yeterince ilgilenmemişti. Hatta veziri, sultanı uyarmak amacıyla şu beyitleri yazmıştı:

“Eğer sen Ferîdun’un mülküne sahipsen, tasarruflu ol. Günün zevkten Nevruz Bayramı gibi olur.

Eğer işinde gaflet uykusunda olursan, korkarım ki uyandığında gündüz olur.”
(Hamdullah el-Müstevfi, 2018: 375; krş. Ahmed b. Mahmûd, 1977, II: 139).

Bu rivayetlerle birlikte düşmanları yaklaştığı esnada sultanın cesaretli bir şekilde onlara karşı duruşundan da muhakkak ki bahsetmek gerekmektedir. Şöyle ki Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh¹⁴ (575-622/1180-1225) ve Azerbaycan Atabegi Kutluğ İnanç Mahmûd'un da destek ve teşvikleriyle Irak Selçuklu ülkesine giren Hârizmşahlarla muharebeye hazırlanırken beraberindeki emîrler sultana: “Şayet yenilgiye uğrarlarsa kaçtıktan sonra nerede toplanacaklarını” sorduklarında sultan onlara: “Siz nerede toplanırsanız toplanın, benim yerim atların ayaklarının altı olur. Beni öldürülmüş olarak orada bulun!” (el-Hüseynî, 1943: 136; Ahmed b. Mahmûd, 1977, II: 139-140) diyerek hangi koşullar altında olursa olsun gerekirse ölüme kadar mücadele edeceğini vurgulamıştır.¹⁵

Sultanın az sayıda kuvvetine rağmen savaştan çekinmeyişi ölümü bile göze alarak ilerlemesi onun cesaret ve yiğitliğine örnek teşkil etmektedir. Sultan II. Tuğrul'un cihangirlik vasıfları da yine kaynaklarda takdirle övülmüştür (Zahirüddîn-i Nisâbüri, 2004: 121; el-Yezdi, 1909:173-164).

SONUÇ

Sonuç olarak Irak Selçuklularının son sultanlarının da muhakkak ki kendilerine has karakteristik özellikleri bulunmaktaydı. Her iki sultanın da iyi bir tedrisattan geçtiği; özellikle Sultan II. Tuğrul'un hat sanatına olan ilgisinde ve yazmış olduğu şiirlerinde almış olduğu eğitimlerin yansımaları görülmektedir. İki Selçuklu sul-

¹⁴ Abbâsî halifesi hakkında ayrıntılı bilgi için (bkz. Hartmann, 1975).

¹⁵ Nitekim Sultan harp esnasında hayatını kaybetmiş; hatta Kutluğ İnanç Mahmûd tarafından başı kesilmek suretiyle katledilmiştir. Yaşanan mücadele ve sultanın ölümü hakkında (bkz. Kaya, 2017: 130-138).

tanı diğer cihan hükümdarlarına benzer şekilde adalete önem veren, merhametli, cesur, yardımsever olmakla birlikte onları belirgin şekilde önceki hükümdarlarından ayıran farklı şahsî niteliklere de sahiptirler.

Sultan Arslanşah'ın süse, gösterişe ve şatafata merakı ve bunu merasimlerinden, sofrasına, av toplantılarından giyim kuşamına kadar hayatının her anında uygulaması onun ayırt edici karakteristik özelliklerdendir. Hatta sultan bu noktada zaman zaman eleştirilecek derecede ileriye gitmiş devlet ekonomisini sıkıntıya sokacak şekilde israf ve masraf etmiştir. Sultan II. Tuğrul'un ise üstün cesareti, ölene kadar harbe devam edip asla kaçmayı düşünmemesi nitekim bunun sonucu olarak savaş meydanında öldürülmesi dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd. (1977). *Selçuk-Nâme*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Tercüman Yay. II.
- Avfi. (1906). *Lübâbü'l-elbâb*. nşr. E. G. Browne, Mirza Muhammed. Leiden. I.
- Chitsaz, M. R. (1389 hş.). *Târih-i Pûşak-ı İrânîyân*. Tahran.
- Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. Türkçe trc. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK.
- Devletşah-ı Semerkandî. (2011). *Tezkiretü's-şuarâ*. Türkçe trc. N. Lugal. *Şair Tezkireleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hacıgökmen, M. A. Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikarlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43, (2018), 325-339.
- Hamdullah el-Müstevfi. (2018). *Târih-i Güzide*. Türkçe trc. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK.
- Hândmîr. (1353 hş.). *Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer*. nşr. Muhammed Debîr Siyâkî. Tahran. II.
- Hartmann, A. (1975). *An-Nâsir li-Dîn Allâh: 1180-1225 Politik Religion Kultur in der Spaeten Abbasidenzeit*. Berlin-New York.
- el-Hüseynî. (1943). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Türkçe trc. N. Lugal. Ankara: TTK.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fi't-târih*. Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları. XI.
- Kanar, M. Şâhnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. XXXVIII (2010), 289-290.
- Kaya, P. (2017). *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köymen, M. A. Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamânı. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 13 (1985), 215-234.
- Merçil, E. (2011). *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Merçil, E. Selçuklular'da Av. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8 (2018), 136-146.
- Mîrhând. (1339 hş.). *Ravzatü's-safâ' fî şireti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*. Tahran. IV.
- Özaydın, A. Nevbet, *DİA*, XXXIII (2007), 38-41.
- Özgüdenli, O. G. Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1: 2 (2014), 39-67.
- Râvendî. (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. Türkçe trc. Ahmed Ateş. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*. Ankara: TTK. II.
- Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. (2010). *Câmi'u't-tevârih*. Türkçe trc. E. Göksu-H. H. Güneş, *Camî'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*. İstanbul: Selenge Yay.
- Şebânkâreî. (1376 hş.). *Mecma'u'l-Ensâb*. nşr. Mir Haşim Muhaddis. Tahran.
- el-Yezdî. (1909). *el-Urâza fi'l-hikâyeti's-Selçukiyye*. nşr. K. Süsseim. Leiden.
- Zahirüddîn-i Nisâbüri. (2004). *Selçuknâme*. nşr. A. H. Morton, Londra.